

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏKİ ARXAİZMLƏRİN LEKSİK- SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 5706. 01 - Azərbaycan dili

Elm sahəsi: filologiya - dilçilik

İddiaçı: **Nicat Əsgər oğlu Yaqubov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Naxçıvan-2021

Dissertasiya işi Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmlər doktoru, professor
Sədaqət Qurbanəli qızı Həsənova

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
İbrahim Məhəmməd oğlu Bayramov

filologiya elmləri doktoru, professor
Sayalı Allahverdi qızı Sadıqova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Zülfiyyə Hüseyn qızı İsmayıl

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Naxçıvan Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.39 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri: AMEA-nın müxbir üzvü
Əbülfəz Aman oğlu Quliyev

Dissertasiya şurasının elmi kətibisi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
İman Zeynalabdin oğlu Cəfərov

Elmi seminarın sədri: filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor
Akif Kazım oğlu İmanlı

Giriş

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Hər bir dilin inkişafı, onda baş verən dəyişmələr həmin dilin lüğətində öz əksini tapır. Dilin lüğəti dilin gerçəkliklə bağlı müxtəlif aspektlərini də özündə ehtiva edir. Bu mənada dilin lüğət tərkibi həmin dili tarixi inkişaf prosesində öyrənmək üçün ən etibarlı qaynaq rolunda çıxış edir. Dilin keçmişdən bu günə qədər olan mövcud yazılı nümunələri həmin dildəki tarixi-lingvistik prosesləri öyrənməyə imkan verir.

Azərbaycan dili böyük inkişaf yolu keçmiş, geniş lüğət ehtiyatına malik olan zəngin dillərdən biridir. Bu dil türk dillərinin oğuz qrupuna və oğuz səlcuq yarımqrupuna daxildir. Bu baxımdan Azərbaycan dili aid olduğu dil ailəsindəki qohum dillərlə, o cümlədən ilk növbədə türk dilləri ilə həmişə əlaqəli şəkildə öyrənilməlidir. Çünki dilin tarixi inkişafının böyük bir mərhələsi birlikdəqət edilib. Türk dillərinin bir-birindən ayrılmasına qədər olan dövrün ortaq lüğət ehtiyatı müasir dildə də öz varlığını qoruyub saxlamaqdadır. Dillərin müxtəlif siyasi, coğrafi səbəblərdən ayrılmasından sonra yaranan lüğət vahidləri artıq fərqlənməyə başlamışdır.

Azərbaycan dili qohum dillərlə olduğu kimi, qohum olmayan dillərlə (fars, ərəb, rus, Avropa) də sıx əlaqədə olmuş, lüğət ehtiyatlarını alınma sözlər hesabında daha da zənginləşdirmişdir. Bu proses müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqi ilə başlanan texnogen inkişaf ilə birlikdə daha da sürətlənmişdir.

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi qloballaşan və sürətlə müasirləşən dünyanın reallığını da özündə əks etdirməkdədir. Çünki yenilənən dünyada yeni anlayışlar və sözlər meydana gəlir. Bu yeni anlayışlar və sözlər dildə daha öncə mövcud olan sözləri sıxışdırıb dilin aktiv lüğət fondundan çıxarır.

Beləliklə, dildə dinamik bir proses bütün dövrlərdə davam etmişdir. Bir tərəfdən dilə yeni sözlər daxil olur, o biri tərəfdən də dildə müəyyən sözlər passivləşir. Belə passivləşən sözlərin bir qismi arxaizmlərə çevrilir. Yəni, həmin sözlər dildə köhnəlmiş sayılır, funksional imkanlarını itirmiş və işləklidən çıxmış leksika kimi

xüsusi bir araşdırma obyektinə çevrilirlər. Burada əsas araşdırılmalı olan məsələ dilin lüğət tərkibindəki tarixi dinamikanı izləmək, köhnəlmə prosesini yenilənmə ilə əlaqəli şəkildə tədqiq etməkdən ibarətdir.

Dilin lüğət tərkibindəki köhnəlmə prosesi hər hansı bir konkret dövrlə məhdud olaraq qalmır, bütün dövrlərdə davam edir. Ona görə də köhnəlmə dildə bir linqüvistik hadisə kimi araşdırılmalıdır. Bu proses bir çox faktorlarla əlaqəlidir və onlarla bağlı təhlil olunmalıdır. İstər tarixi-mədəni inkişaf, istər iqtisadi dəyişmələr və siyasi şərait dilə öz dərin təsirini göstərir. Belə gerçəklik faktorundan ən çox dilin lüğət tərkibi təsirlənmiş olur. Burada yenilənən və köhnələn sözlər olur. Bu sözlər onları köhnəldən faktorlarla birlikdə araşdırılmalıdır. Bunlarla yanaşı aktivləşmə və passivləşmə hadisələri də lüğətin daxili inkişaf səciyyəsinə aydınlaşdırmaq baxımından aktual problem kimi diqqəti çəkir.

Dilin lüğət tərkibində arxaizm və tarixizmlərin özünəməxsus yeri vardır. Belə sözlərin həm dilçilik, həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də kulturoloji baxımdan öyrənilməsinə ehtiyac vardır. Arxaizmlərin dilçilik tədqiqatlarında təsnifatı və təhlili, semantik xüsusiyyətləri ilə bağlı fikir və mülahizələr müxtəlifdir. Dünya dilçiliyində də arxaizm məsələsinə toxunulan çoxsaylı sanballı tədqiqatlar vardır. Roman Osipoviç Yakobson “*Poetikadan çalışmalar*” («*Работы по поэтике*»), Viktor İvanoviç Şaxovski “*Sözlərin emotiv semantikasi kommunikativ mahiyyəti*” («*Эмотивная семантика слова как коммуникативная сущность. Сб.: Коммуникативные аспекты значения*») kimi araşdırmalarda arxaizmlərlə bağlı fikirlər geniş yer tutur. Albert Doza, Aleksandr Nikolayeviç Moroxovski, Nikolay Maksimoviç Şanskiy “*Müasir rus dilinin leksikasında köhnəlmiş sözlər*” («*Устаревшие слова в лексике современного русского языка*»), Viktor Valdimiroviç Vinqradov “*Stilistika. Poetik nitq nəzəriyyəsi. Poetika*” («*Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика*»), Şarl Ballinin “*Fransız stilistikası*” («*Французская стилистика*»), Olqa Serqeyevna Axmanova “*Ütumi və rus leksikologiyasından oçerklər*” («*Очерки по общей и русской*

лексикологии») və başqa tədqiqatlarda arxaizm məsələləri araşdırılıb.

Azərbaycan dilçiliyində Ə.Dəmirçizadə, H.Mirzəzadə, M.Cahangirov, M.Şirəliyev, S.Cəfərov, Y.Seyidov, A.Axundov, A.Aslanov, T.Hacıyev, K.Vəliyev, Q.Kazımov, N.Cəfərov kimi alimlər dilin lüğət tərkibində baş verən dəyişmələrdən, o cümlədən, arxaikləşmə hadisəsindən də bəhs etmişlər.

İstər nəzəri dilçilikdə, istərsə də bədii ədəbiyyat materialı üzərində arxaizmlərin araşdırılması ilə bağlı tədqiqatlar aparılsa da, yenə də arxaizm problemi öz aktuallığını saxlayır.

Bu tədqiqatın aktuallığı onunla şərtlənir ki, arxaizm və tarixizm problemi həm nəzəri dilçilik üzrə, həm də bədii ədəbiyyat materialı əsaasında öyrənilir. Arxaizmlərin funksional cəhətləri, ədəbi əsərlərdə işlənmə xüsusiyyətləri də müəyyənləşdirilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş əsas məqsəd arxaizmlərin və tarixizmlərin səciyyəvi cəhətlərini, bədii əsərdə işlənmə xüsusiyyətlərini öyrənməkdir. Bunun üçün Azərbaycan ədəbiyyatından nümunələr seçilmişdir. Azərbaycan dilində köhnəlmiş sözlərin öyrənilməsi, onların dilin lüğət tərkibindəki yeri və rolunun araşdırılması üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- Azərbaycan dilinin lüğət tərkibindəki köhnəlmiş sözlərə sinxron və diaxron aspektdə aydınlıq gətirmək;
- Azərbaycan dilindəki köhnəlmiş sözlərin strukturunu müəyyənləşdirmək;
- Azərbaycan dilində leksik vahidlərin köhnəlmə prosesinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;
- Müasir Azərbaycan dilində arxaizmlərin və tarixizmlərin yerini müəyyənləşdirmək;
- Azərbaycan dilinin lüğət fondunda arxaikləşən sözlərin leksik-semantik qruplarını müəyyənləşdirmək;
- Azərbaycan dilində tarixizmlərin işlənmə sahəsini aydınlaşdırmaq;
- Azərbaycan dilindəki arxaik leksikanın passivləşmə və aktivləşmə proseslərini izah etmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatın metodoloji əsasını təsviri, tarixi-müqayisəli və struktur-semantik metodlar təşkil edir. Bu metodların tətbiqi ilə köhnəlmiş sözlərin rolu və funksiyası öyrənilir. Tədqiqat zamanı dünya dilçilik elminin, türkologiyanın və Azərbaycan dilçiliyinin nailiyyətlərindən istifadə edilmiş, onların problemlə bağlı nəzəri fikirlərinə istinad edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqat işində aşağıdakı müddəalar müdafiyyə çıxarılır:

- Azərbaycan dili keçdiyi tarixi inkişaf prosesində daim zənginləşmişdir, yeni sözlər dilimizə daxil olduğu kimi arxaikləşmə prosesinin getməsi təbii haldır;

- Arxaizmlər köhnəmə dərəcəsinə görə qruplaşdırılır, bir qisim arxaizmlər zamanla yenidən işləklilik, yaxud yarımişləklilik qazanır;

- Azərbaycan dilində arxaik fonda keçmiş bir qisim arxaik sözlər dialekt və şivələrdə tam, yaxud qismən dəyişmiş şəkildə qalmaqdadır;

- Arxaizmlərin öyrənilməsi zamanı klassik və müasir ədəbiyyatımız-bədii nümunələr zəngin bazadır;

- Bir sıra arxaik sözlər müəyyən dəyişmələrlə ədəbi dilimizdə fərqli mənada işləyə bilər;

- Tarixizmlərin yaranması bilavasitə tarixi-siyasi proseslərin nəticəsidir;

- Tarixizmlər də arxaizmlərin müəyyən forması kimi dilçilik tədqiqatlarında əksini tapır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan dilində arxaik sözlər ilk dəfədir ki, tarixi-müqayisəli şəkildə tədqiq olunur. Dissertasiyada eyni zamanda arxaizmlərin passivləşmə dərəcəsi, arxaik leksik vahidlərin strukturu, funksional-semantik aspektləri, ilk dəfə olaraq təhlilə cəlb edilir. O cümlədən, araşdırmada müasir Azərbaycan dili üçün arxaik sözlər sistemli şəkildə tədqiqata cəlb olunur.

Tədqiqatda tarixizmlər və arxaizmlər haqqında dilçilikdəki yanaşmalar, münasibətlər, fərqli fikirlər ilk dəfə diqqət mərkəzinə çəkilərək ümumiləşdirilmiş, elmi qənaətlər formaləşdirilmişdir. Həmçinin klassik və müasir ədəbiyyatımızın çoxsaylı görkəmli

nümayəndələrinin yaradıcılığına müraciətlə seçilmiş nümunələr dilçilik nöqteyi-nəzərdən dəyərləndirilmiş, sözlərin arxaikləşmə prosesi tarixi zəmində izlənmişdir. Eləcə də arxaik leksikanın formalaşması prosesi, buraya daxil olan sözlərin ədəbi dildə, dialektlərdə işlənmə tezliyi müəyyənləşdirilməklə dissertasiya boyu bir neçə aspektdən nümunələrə yanaşılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyada qoyulmuş problemin araşdırılması ilk növbədə Azərbaycan dilinin ümumi inkişaf qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirməyə, dilin lüğət tərkibinin dəyişməsinin əsas istiqamətlərini aydınlaşdırmağa, dilimizin etimoloji və izahlı lüğətlərini hazırlamağa, Azərbaycan dilinin leksik resurslarını aydınlaşdırmağa yardım edir. Tədqiqatın nəticələrindən Azərbaycan dilinin leksikasına və qrammatikasına aid nəzəri əsərlərin yazılmasında istifadə oluna bilər. Eyni zamanda bu tədqiqatın lüğətçilik baxımından da ciddi əhəmiyyəti vardır. Çünki tədqiqat zamanı bir sıra köhnəlmiş sözlər və mənalar təsbit edilmişdir ki, onların gələcəkdə hazırlanacaq lüğətlərə salınması məqsədəuyğun sayılır.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi Şurasının 29 oktyabr 2014-cü il tarixli (pr. 02) qərarı ilə təsdiq olunmuş, elmi rəhbər filologiya elmləri doktoru, professor Sədaqət Qurbanəli qızı Həsənova təyin olunmuşdur. Mövzu Azərbaycan Respublikası Elmi Tədqiqatların Təşkili və Əlaqələndirilməsi Şurasının Dilçilik üzrə Problem Şurasında 24 noyabr 2015-ci il tarixdə (pr. 07) qeydiyyatda alınmışdır. Təhsil müddətində informatika, ingilis dili, fəlsəfə, ixtisas fənlərindən minimum imtahanları verilmişdir. Tədqiqat işi ilə əlaqədar olaraq 17 elmi əsər nəşr olunmuşdur ki, bunlardan bir məqalə xaricdə, dörd konfrans materialı, 12 yerli məqalədir. Nəşr olunmuş məqalə və konfrans materialları dissertasiyanın fəsil və yarımfəsillərini tam olaraq əhatə edir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd

olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi.

I fəsil-39902 işarə, II fəsil- 59899 işarə, III fəsil- 162242 işarə, dissertasiyanın ümumi həcmi-262 043 işarə

TƏDQIQAT İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **“Giriş”** hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektı və predmeti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, tədqiqat işinin elmi yeniliyi, onun metodoloji bazası, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, eləcə də dissertasiyanın aprobasiyası haqqında məlumat verilir.

Birinci fəsil **“Dilçilik elmində arxaizm məsələsi”** adlanır və üç yarımfəsildən ibarətdir. **“1.1. Azərbaycan dilində köhnəlmiş sözlərin ümumi səciyyəsi”** adlı yarımfəsildə Azərbaycan dilində köhnəlmiş sözlərin yaranması, dilçilikdə arxaizmlərə verilən dəyər, müasir tədqiqatlarda arxaizmlərin öyrənilməsi prinsipləri çoxsaylı mənbələrə istinad edilərək təhlil olunmuşdur.

Təhlil zamanı xüsusi olaraq vurğulanır ki, arxaizm termini digər bənzər tərkibli sözlər kimi yunan mənşəli **“arxe”** sözündən düzəlir və özündə **“köhnəlmiş”** mənasını ifadə edir. Köhnəlmiş söz anlayışı altında isə dilin aktiv fondunda işlənməyən, lüğət tərkibinin passiv hissəsinə keçmiş sözlər və ifadələr başa düşülür. Sözü işarələdiyi predmetlərin özü mövcud olmağa davam edir və yeni sözlə ifadə olunur. Məsələn, qəryə-kənd, istiqbal-gələcək, qala-şəhər, bilet-pasport, sayru, bimar-xəstə, bideh-vergi, divan-məhkəmə, zənən-qadın, nəccər-dülgər, al-hiylə, varmaq-getmək, namə-məktub, zövcə-həyat yoldaşı, ərməğan-hədiyyə, mərəz-xəstəlik, donluq-maaş, altun-qızıl, uyqu-yuxu, baqqal-satıcı, ün-səs, aeroplan-təyyarə və s.

Rus dilçiliyində bu məsələnin qoyuluşuna baxdığımız zaman görürük ki, burada arxaizm adı altında əsasən, slavyanizmlər nəzərdə tutulur. Bunlara misal olaraq kol (esli-əgər), poelku (poskolku-nə qədər), dokole (dokuda, do tex por-o vaxta qədər), dabi, ibo (başqa cür) və s. sözləri göstərmək olar. Arxaizm təkcə dildə və ya dilçilikdə işlənmir. Onun işlənmə sahəsi olduqca genişdir. Belə ki, mədəniyyətin müxtəlif sahələrində köhnəlmiş nümunələr və hadisələr

mənasında da arxizm anlayışından istifadə olunur. Sənətsünaslıqda arxaizm termini köhnə üslubu əks etdirmək mənasını bildirir.

Hər bir canlı milli dil fasiləsiz olaraq inkişafda və dəyişmə prosesində olur. Müxtəlif dövrlərdə və şəraitdə dil öz ehtiyatlarını artırır, funksional imkanlarını genişləndirir. Belə bir leksik və ya semantik genişlənmə şəraitində dilin lüğət ehtiyatlarında iki istiqamətdə proses baş verir:

1. Dildə leksik ehtiyatlar artır;
2. Dildən leksik vahidlər çıxır.

Bu proses yalnız canlı milli dilə aiddir. Bu o deməkdir ki, yalnız canlı dildə yeni sözlər və mənalar yaranır və bəzi sözlər və mənalar da unudulur. Dilin leksik səviyyəsində gedən bu prosesi iki şəkildə dəyərləndirə bilərik:

1. Leksik vahidlərin aktivləşməsi hadisəsi;
2. Leksik vahidlərin passivləşməsi hadisəsi.

Təbii ki, hər iki hadisə canlı dil şəraitində götürülür. Belə olmadığı halda dildən aktivləşmə və passivləşmə hadisəsi kontekstində bəhs edə bilmərik. Çünki dil yazılı abidələrdə öz əksini tapır və belə ədəbi dil nümunələrində bütün leksik vahidlər öz yerində saxlanmış olur. Biz belə abidələrin dilindəki sözlərin köhnəlmiş olduğunu təcrid olunmuş və ya sinxron şəkildə müəyyən edə bilərik. Bunun üçün ədəbi dilə diaxron planda baxmaq lazımdır. Yalnız ədəbi abidələrin dilindəki nümunələrin sinxron deyil, diaxron aspektdə araşdırılması zamanı leksik vahidin xarakterini, onun prosesdəki yerini və rolunu müəyyən edə bilərik.

Dildə leksik vahidlərin bir tərəfdən yenilənməsi, digər tərəfdən isə köhnəlməsi prosesi ilk növbədə tarixi faktorla bağlıdır. Tarixi inkişaf dilə yeni sözlər gətirir və bu yeni sözlər bir sıra əvvəlki sözlərin dildən çıxmasına səbəb olur. Yeni leksika dilin fonetik, leksik, morfoloji, qrammatik, sintaktik səviyyələrində dəyişiklik yaranmasına gətirib çıxarır. Bu şəkildə dil təkcə sözlərlə deyil, mənalarla da passivləşir. Bu passivləşmə, sözün özünün aktivliyini itirməsi ilə baş verir. Belə köhnəlmə dövrlə, mədəniyyətlə və dillə bağlı baş verir. Bəzi sözlər yeni ekvivalentlər qazanır və bir növ dövrlə ayaqlaşır, ona uyğunlaşır, digərləri isə istifadədən çıxır və yox

olur. Burada “yox olma” prosesini biz şərti olaraq işlədiririk. Çünki arxaikləşmə tamamilə yox olma deyildir. Söz arxaikləşdiyi zaman o özünü üç qaynaqda saxlaya bilər:

1. Həmin dilin dialektlərində və ya hər hansı bir dialektində;
2. Həmin dilin qohum olduğu dillərdən hər hansı birində;
3. Həmin dilin ədəbi abidələrində.

Bu şəkildə biz göstərdiyimiz üç qaynaqdan birində arxaikləşmiş leksik vahidi aşkarlaya bilərik. Onun funksional olduğu dil şəraitini də bu yolla öyrənə bilərik.

Dildə leksik vahidlərin dəyişməsi, lüğətdəki yenilənmə və köhnəlmə təbii bir hadisədir. Çünki təbiət də, cəmiyyət də, mədəniyyət də dəyişir. Bu dəyişmələrin dildə öz əksini tapmaması mümkün deyildir.

Dildə leksik vahidlərin köhnəlməsinə ən böyük təsir göstərən amillərdən bəhs etdiyimiz zaman onları iki əsas istiqamət üzrə ayıra bilərik:

1. Qloballaşma faktoru;
2. Müasirləşmə faktoru.

Qloballaşma faktoru ictimai həyatın və mədəniyyətin bütün sahələrini əhatə etdiyi kimi, ünsiyyət vasitələrini, dilləri də öz təsirinə məruz qoyur. Bir tərəfdən qloballaşmanın gətirdi yeniliklər dilə təsir edir, digər tərəfdən isə dillərin özlərinin arasında inteqrasiya prosesləri sürətlənir və dillərin lüğət tərkibində ortaq resursların həcmi genişlənir. Belə bir təsir dildə köhnəlmiş sözlərin payını, lüğətdəki sayını artırmış olur.

Müasirləşmə faktoru da dilə öz təsirini göstərir. Predmetlərin yenilənməsi eyni zamanda, digər predmetlərin də köhnəlməsinə səbəb olur. Müvafiq olaraq istifadədən çıxan predmetlərin adları da köhnəlmiş olur.

“1.2. Azərbaycan dilçilik elmində arxaizmlərə elmi-nəzəri baxış” yarım fəslində arxaizmlərin öyrənilməsinin tarixindən bəhs olunur. Dilçilikdə arxaizm probleminə baxış ərəb dilçilik məktəbindən başlanır. Biz bu haqda məlumatı klassik türk filologiyasının banisi Mahmud Kaşqarlının “Divani-lüğət-it türk” əsərindən ala bilərik. Kaşqarlı türkcə-ərəbcə məşhur lüğətini necə tərtib etdiyi haqda

məlumat verərkən Xəlilin yolu ilə getmədiyini və sözləri işlək və işlək olmayanlar kimi təsnif etmədiyini yazır. Məlumdur ki, MahmudKaşqarlının işarə etdiyi Xəlil görkəmli ərəb dilçisi və ərəb dilçilik elminin banisi sayılan və “*Kiabül-ayn*” adlı məşhur əsəri ilə tanınan Xəlil əl Fərihididir¹. Burada sözlərin işlək olmayan hissəsinin lüğətə daxil edilib-edilməməsi problemi ilə qarşılaşırıq. Məsələn, M.Kaşqarlı bu yolu seçmir və arxaik sözləri lüğətə daxil etməkdə bir fayda görmür. Çünki M.Kaşqarlının məqsədi canlı dilin lüğətini hazırlamaq olmuşdur. Təbii ki, müasir elmi baxımdan arxaik sözlərin qeydə alınması olduqca əhəmiyyətlidir. Əslində, XVI əsrdə formalaşan klassik Avropa filologiyasında əsas problem arxaizmləri öyrənmək olmuşdur. Ellinizm dövrünü, qədim yunan dilində olan sözləri, arxaik latın sözlərini öyrənmək bu elmin əsas diqqət mərkəzində olmuşdur. Bütövlükdə isə arxaizmləri öyrənən klassik Avropa filologiyası dilçilik elminin də inkişafında bir mərhələ təşkil etmişdir.

Bizim daha yaxın elmi əlaqələrimizin olduğu rus filologiyasına baxdığımız zaman orada arxaizm probleminə həsr olunmuş ciddi tədqiqatlarla rastlaşırıq. Xüsusilə, A.S.Puşkinin, L.Tolstoyun, S.Yeseninin və b. böyük ədiblərin hər birinin dili ayrı-ayrılıqda arxaizm problemi üzrə tədqiqata cəlb edilib. Bu tədqiqatlar, şübhəsiz ki, bizim dilçiliyimiz üçün də həm nəzəri, həm də təcrübi baxımdan faydalıdır.

Azərbaycan dilçiliyində arxaizm problemi az öyrənilmişdir. Dil tədqiqatlarında arxaizm məsələsinə biz iki istiqamət üzrə rast gələ bilirik. Bunlardan biri Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi ilə bağlı aparılan tədqiqatlardan ibarət istiqamətdir. Burada Ə.Dəmirçizadənin, M.Hüseynzadənin, H.Mirzəzadənin, T.Hacıyevin, K.Vəliyevin, Q.Kazımovun, N.Cəfərovun və başqalarının tədqiqatlarını² qeyd edə

¹Divanü Luğat-it Türk. Çeviren Besim Atalay. –Ankara: -1992.

² Cəfərov N. Azərbaycan türkcəsinin milliləşməsi tarxi. –Bakı: -Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, -1995, -s. 208s.; Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi, I his. –Bakı: -1979.; Hacıyev T.İ., Vəliyev K.N. Azərbaycan dili tarixi. -Bakı:Maarif, -1983, -187 s.; Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. –Bakı: -AU nəşri, -1990, -376 s.

bilirik. Bu yöndə aparılan tədqiqatlarda dilin tarixi inkişafından, lüğət ehtiyatlarının dəyişməsindən bəhs olunduğu zaman arxaik sözlərə də nəzər yetirilib. İkinci tədqiqat istiqaməti müasir Azərbaycan dilinin leksikası ilə bağlı tədqiqatlardır. Belə tədqiqatlarda da dilin lüğət tərkibindən bəhs olunarkən arxaizm mövzusunda toxunulub. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlara A.Aslanovun, M.Cahangirovun, S.Cəfərovun, Y.Seyidovun, H.Həsənovun, A.Qurbanovun və b. əsərlərini³ misal göstərmək olar. Bu iki istiqamətdən başqa bəzi tədqiqatlarda da arxaizmlərə müəyyən qədər yer verilib. Buna nümunə olaraq müxtəlif abidələrin və əsərlərin dili ilə bağlı tədqiqatları göstərmək olar⁴.

Azərbaycan dilçiliyində arxaizmlərlə bağlı araşdırmalar sovet dövründə aparılmağa başlayır. Əgər diqqət etsək bu tipli tədqiqatların 1950-ci illərin ortalarında başladığını da müşahidə edə bilirik. Çünki Stalin dövründə milli keçmişlə bağlı obyektiv tədqiqatlar aparmaq çətin idi. M.Cahangirovun tədqiqatlarında məhəlli və arxaik sözlər dilçilik elminin dövriyyəsinə daxil olmağa başlayır. M.Cahangirovun tədqiqat obyektini sovet şeiri idi. Bu baxımdan tədqiqat yenə də sovet gerçəkliyinə və sosialist realizminə bağlı idi. Bədii mətnlər üzərində müşahidə aparan M.Cahangirov yazırdı: *“Bədii dil obraz və surətlərlə, tip və şəraitlə, zaman və məkanla əlaqədar olaraq, hətta bəzən arxaik və ya istifadədən çıxan kəlmələrin, məhəlli və ya hər hansı bir peşə ilə əlaqədar olan ifadələrin, əcnəbi və ya vulqar sözlərin, ibarə və ya ibarəçiliyin işlənilmə bilməsi imkanına da malikdir”*⁵.

³ Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. –Bakı: -1982, -s. 155; Cahangirov M. Azərbaycan sovet şeirində məhəlli və arxaik sözlər // Azərbaycan, -Bakı: -1955, -s. 35; Həsənov H. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin leksikası. –Bakı: -1988; Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. –Bakı: -1985.

⁴ Aşıq Ələsgərin söz ümmanı. –Bakı: -Elm və təhsil, -2017, -313 s.; Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri. I cild. –Bakı: -AMEA nəşriyyatı, -1967, -281 s.; Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə, II cild. –Bakı: -Şərq-Qərb, -2006, -792 s.; Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti 4 cildə, I cild. –Bakı: -Şərq-Qərb, -2006, -742 s.;

⁵ Aşıq Ələsgərin söz ümmanı. –Bakı: -Elm və təhsil, -2017,-313 s.; Azərbaycan bayatıları. –Bakı: -XXI Yeni nəşrləri evi, -2004,- 304 s.

Tədqiqatda diqqəti çəkən məsələlərdən biri də budur ki, burada dilin lüğət tərkibinə bir baxış var və onun təsnif olunmasına təşəbbüs göstərilir. Tədqiqatçı qərara gəlir ki, dilin lüğət tərkibinə daxil olan sözləri işlənmə xüsusiyyətinə görə iki yer ayırmaq olar: “...*bu sözləri ondan istifadə dərəcəsinə görə fəal və qeyri olmaqla, iki qrupa bölmək olar*”⁶.

Sovet dövründə çıxan bir çox Azərbaycan dili dərsliklərində dilin lüğət tərkibi izah olunarkən arxaizmlərdən də bəhs olunur. Xüsusilə, ali məktəb üçün leksika dərsliklərində arxaik sözlərə də yer verilir. BDU-da uzun zaman Azərbaycan dilinin leksikasını tədris etmiş S.Cəfərov dilin passiv lüğət fondunu da iki hissəyə bölür:

1. *Köhnəlmiş sözlər*;

2. *Yeni sözlər*⁷.

Z.Cəfərova yazır ki, “*passiv lüğət fonduna daxil olan sözləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar*:

1. *Nisbi qeyri-fəal sözlər*;

2. *Köhnəlmiş sözlər*”⁸.

“Nisbi qeyri-fəal sözləri dar ixtisas sahiblərinin leksikasına daxil olan və ya nadir hallarda işlədilən söz qrupu adlandırmaq olar. Köhnəlmiş söz qrupuna isə dildən çıxmış və ya dildə “tarixləşmiş” sözlər aid olunmalıdır”⁹.

Y.Seyidov arxaizmləri izah edərək yazır: ““*Arxaizmlər*” ilə və ya “*arxaik sözlər*” ilə “*köhnəlmiş sözlər*” ifadələri bir-birinin sinonimidir, mənaları da, əhatə dairələri də eynidir. Bu mənada tarixizmlər də arxaizmlərdir, yəni arxaik sözlərdir. Tarixizmlər arxaik sözlərin aradan çıxmış ictimai quruluşla, dövlət aparatı ilə bağlı olan hissəsinə deyilir. Məsələn, *kəndxuda, yüzbaşı, pristav, qazi, qubernator* və s. Arxaik sözlərin tarixizmlərə aid olmayan

⁶ Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri. I cild. -Bakı: -AMREA nəşriyyatı, -1967, - 281 s.

⁷ Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. –Bakı: -1982, -s.155

⁸ Cəfərova Z. Tarixi romanların dilində köhnəlmiş sözlər. -Bakı: -Nurlan, -2006, - 98 s.

⁹ Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri. I cild. -Bakı: -AMREA nəşriyyatı, -1967, -281 s.

hissəsi ictimai quruluşla, dövlət aparatı ilə bağlı olmayan sözlərdir. Müxtəlif geyim adları (arxalıq, çuxa, çarıq), alət adları (xış, cüt) və s. bura daxildir”¹⁰.

Fəslin “**1.3. Arxaizmlərin dildə yeri**” adlı yarım-fəslində dilimizdə arxaizmlərin yeri, işlənmə məqamları, arxaizmlərsiz dilin inkişafının mümkünsüzlüyü kimi məqamlar təhlilə cəlb olunmuşdur. Azərbaycan dilinin lüğət fondunda arxaizmlərin də müəyyən bir yeri vardır. Zaman keçdikcə aktuallığını itirib passivləşən sözlər dildən tamamilə çıxmır. Belə sözlər işləkliyini itirir və zaman keçdikdən sonra unudulur. Lakin bu sözlər ədəbi dilin qaynağı olan abidələrdə, bədii əsərlərdə və yazılı dil nümunələrində qorunub qalır. Köhnələn və passivləşən sözlərin bir qismi dialektlərdə qorunur. Digər qisim arxaizmlər isə qohum dillərin lüğətində aktivliyini qoruyur. Orta əsrlər dövrü oğuz dilinin yazılı nümunəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud”da “*salkım-salkım dan yelləri əsdiyində*” cümləsindəki “salkım-salkım” sözü arxaikləşmişdir. Azərbaycan dili imkanları ilə bu sözü izah edə bilmirik. Lakin Altay, tuva və Sibir bölgəsində yaşayan türklərin dilində bu söz soyuq deməkdir. Buradan çıxış edərək “salkım”ı sərin mənasında anlaya bilərik.

Dildə arxaikləşmə prosesi bu və ya başqa şəkildə nitq hissələrində özünü göstərir. Burada arxaikləşməyə daha çox məruz qalan nitq hissələrinin isim, sifət və fel olduğu görünür. Arxaikləşən sözlər içərisində isə əsas yeri isimlər tutur. Tarixizmlərin də əksəriyyəti isimlər və fellərdir. Digər nitq hissələrində passivləşmə az müşahidə olunur.

N.G.Yedneralova arxaizm və tarixizmləri onların aid olduğu tematik qruplara ayırmağa təşəbbüs göstərmiş və aşağıdakı təsnifatı təqdim etmişdir:

1. *Məişət leksikası;*
2. *Şəxsi-fizioloji və psixoloji leksika;*
3. *İctimai-siyasi leksika;*
4. *İqtisadi leksika;*

¹⁰Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cilddə, I cild. –Bakı: -Şərq-Qərb, -2006, -742 s.

5. *Hərbi leksika*;

6. *Mədəniyyət, təhsil və tərbiyə leksikası*;

7. *Təbiət, məkan və zaman leksikası*;

8. *Elmi-texniki leksika*.¹¹.

Təsnifatın dəqiq olmadığını tədqiqatçı özü də qeyd edib. Çünki burada arxaik leksika eyni zamanda iki qrupa aid edilə bilər. Bu qruplar içərisində köhnəlmiş sözlərin daha çox məişət, hərbi, şəxsi-fizioloji və psixoloji leksikaya aid olduğu da qeyd edilir.

Arxaizmlərlə bağlı bu kimi çoxsaylı təsnifatlar vardır və bu təsnifatların hər biri özlüyündə müəyyən sferadan dilə yanaşmaları ortaya qoyur. Belə yanaşmaların içərisində köhnəlmiş sözlərin iki yerə ayrılması daha uyğun sayılır:

1. Leksik köhnəlmə. Burada sözün özü köhnəlir. Məsələn, *çəşm*, *eyn*, *dide* göz sözü mənasında işlənib. Bunlardan ikisi (*çəşm*, *dide*) fars, biri isə (*eyn*) ərəb sözüdür. Orta əsrlərdən başlayaraq bu sözlər ədəbi–bədi mətnlərdə işlənir.

2. Fonetik köhnəlmə. Burada sözün səs qabığı dəyişir, məna isə qalır. Məsələn, *şəhr* əvəzinə *şəhər*, *sübh* əvəzinə *sabah* və s.

Belə köhnəlmiş sözlərdə hansı aspektdə köhnəlmə getdiyi də önəmlidir.

3. Sözdüzəldici vasitələrdə köhnəlmə.

4. Qrammatik köhnəlmə.

5. Semantik köhnəlmə. Məsələn, XVIII-XIX əsrlərdə rus dilində fransızcadan alınmış artikl sözü məqalə (statya) mənasında işlənmişdir. Hazırda bu söz rus dilində şəkilçi mənasında işlənir.

Tədqiqatlarda arxaizm və tarixizmlərin təsnifatı məsələsində vahid bir mövqə yoxdur. Bu problem müasir dilçilikdə öz aktuallığını saxlayır. Bütün bunlarla yanaşı Azərbaycan dili həmişə öz türkmənşəli dil əsasına bağlı olmuş və öz sözləri üzərində lüğətini genişləndirmişdir. Alınmalar zaman keçdikcə dilimizdə azalmağa başlamış, bir zamanlar obyektiv olmayan səbəblərdən dilimizdən çıxan leksik vahidlər yenidən dilə qayıdır və aktiv lüğətin tərkibində

¹¹ Axundov A. Dil və üslub məsələləri. –Bakı: -1970.

öz yerini bərpa edir. Tədqiqatımızın irəlidəki hissələrində arxaizmlərin yenidən aktivləşməsi məsələsinə də ayrıca yer verilir.

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində yeri olan arxaizmlər dilin keçmiş olduğu tarixi inkişaf prosesini əks etdirir. Bununla yanaşı arxaizmlər xalqın tarixi-mədəni həyatının keçmişini özündə əks etdirir. Arxaizmlər həm linqvistik, yəni dil və lüğət üçün, həm də kulturoloji, yəni mədəniyyəti öyrənmək üçün zəngin qaynaqdır. Dilimizin gələcək inkişafını daha sağlam əsaslar üzərində qurmaq üçün keçmiş köhnəlmiş sözlərlə öyrənmək, köhnəlmə və yenilənmə proseslərini milli dil məcrasına yönəltmək baxımından olduqca vacibdir.

Dissertasiyanın II fəslində “Azərbaycan dilində arxaik sözlər” adlanır. Bu fəsil dörd yarım fəsildən ibarətdir. **“2.1. Leksik vahidlərin inkişafında yenilik, ümumişləklilik və köhnəlmə prosesi”** yarım fəslində sözün ümumişləklilik dərəcəsi, tarixi-siyasi proseslər nəticəsində arxaikləşməsi və buna təsir edən digər amillər diqqətə alınmışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, köhnəlmə yenilənmə ilə birbaşa bağlıdır. Dünyada və ölkədə baş verən hər bir yenilik dildə öz ifadəsini tapmalıdır. Qloballaşma şəraitində iqtisadiyyatda, mədəniyyətdə, sənətdə və məişətdə baş verən inkişaf özü ilə bərabər bir sıra anlayışların köhnəlməsini də şərtləndirmişdir. Qloballaşma, yeni texnologiyaların tətbiqi də dilimizin leksik fondunun zənginləşməsinə, yeni sözlərin dilimizə daxil olmasına zəmin yaratdı. Bu da öz növbəsində dilimizdə passiv fonda keçən sözlərin sırasını müəyyən etdi. Belə bir şəraitdə dilimizin lüğət ehtiyatının yenilənməsini və bununla birlikdə sözlərin köhnəlməsini nəzarətdə saxlamaq, bu prosesin qanunauyğunluqlarını, nəzəri aspektlərini aydınlaşdırmaq zamanın tələbi kimi dilçilik elminin qarşısında duran aktual məsələyə çevrildi.

Azərbaycan dilində gedən leksik köhnəlmə prosesi bir-birinə zidd olan və dilin inkişaf dinamikasını şərtləndirən iki əsas hadisə ilə bağlıdır. Bunlardan biri dildə fasiləsiz şəkildə baş verən leksik yenilənmə, digəri isə müxtəlif səbəblərlə bağlı leksik köhnəlmə hadisəsidir. Əslində bir-biri ilə üzvi şəkildə bağlı olan bu ziddiyyət dilin leksik dialektikasını, lüğətin inkişafının əsas

qanunayüğunluğunu şərtləndirməkdədir. Dil bütün təşəkkül tarixi boyu fasiləsiz şəkildə inkişafda olur və bu inkişafın ən çox dinamik və sürətlə dəyişən hissəsi də leksik səviyyə olur. Azərbaycan dilinin leksik inkişafı onun bütün dövrlərində fasiləsiz olaraq davam etmiş, tarix və epoxalar, mədəniyyət və sivilizasiyalar dilin leksikasına öz təsirini göstərmiş və dildə müəyyən yeniliklərin yaranmasına və bəzi sözlərin də köhnəlməsinə səbəb olmuşdur.

Dilinin leksik fonduna yeni sözün daxil olması ilə lüğətdə yeniləşmə baş verir və bu yeni söz tədricən ümumişlək sözə çevrilir. Həmin yeni söz çox zaman bir sözü “köhnəldir”, onu aktiv fonddan passiv fonda doğru sıxışdırıb çıxarır. Dildə daim bir tərəfdən gələn yenilik, digər tərəfdən isə işləkliyini məhdudlaşdıran bir köhnəlik mövcud olur. Bunlar lüğəti daim hərəkətdə saxlayır və leksik resursların formalaşmasında iştirak edirlər. Dilin lüğətinin yenilənməsi və köhnəlməsi prosesinin ümumi mənzərəsi belədir.

Saka və hun dövründən sonra Göytürk dövləti, Səlcuqlu dövləti, Ağqoyunlu və Qaraqoyunlu dövləti, Osmanlı və Səfəvi dövlətinin hər biri Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində müəyyən rol oynamışdır.

Azərbaycan dilində öz oğuz başlanğıcından gələn əski türk sözləri yeni dövrdə və yeni şəraitdə bir sıra təsirlərə məruz qalmış, bəzi sözlər yeniləri ilə, bəziləri də alınmalarla əvəzlənmişdir. İslam dininin qəbuluna qədər Azərbaycan dilində dini terminologiya qədim türk tanrıçılıq görüşləri əsasında formalaşmışdı. Biz bu görüşlərin izlərini “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı və digər qədim yazılı mənbələrin, xalq yaradıcılığı nümunələrinin dilində də aydın şəkildə görürük.

İlkin təsəvvürlərin, kosmoqonik miflərin izini daşıyan qədim türk dastanlarının öyrənilməsi də ortağ türk dilinin inkişafında, Azərbaycan dilinin formalaşmasında əhəmiyyətli mənbə rolunu oynamaqdadır. Bu mənada çox böyük missiyanı daşıyan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı xüsusi mərhələ təşkil edir. Azərbaycan xalqının soy kitabı olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının müqəddiməsində Qorqud ata ilk “soylama”sını belə başlayır:

“Allah, Allah deməyincə işlər onmaz,

Qadir Tanrı verməyincə ər bayılmaz”.

Burada Allaha müraciətin bir tərəfdən Tanrı ilə qoşa işlənməsi, digər tərəfdən də Tanrının ikinci təqdim edilməsi özündə artıq ciddi yenilənmə prosesini ehtiva edir. Bu qlobal, epoxal bir mədəniyyət dəyişməsinin göstəricisidir. Hər nə qədər bu dinlərin ikisi də monoteist xarakterli din olsa da, bu dəyişmə mədəniyyətdə və dildə böyük mərhələyə gətirib çıxardı. Zəngin tanrıçılıq terminologiyası, “Yaradan” kultunun dərk, əski türk təsəvvürləri ilə bağlı inanc leksikası, əski mədəniyyətin böyük bir hissəsinin ləksik işarələri dəyişir, arxaikləşir və ya tarixizmə çevrilir.

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin yenilənməsində İslam dininin qəbulu yeni mərhələ açdı. X əsrdən sonra bu təsir getdikcə artmağa və güclənməyə başlamışdır. İslamın qəbulundan sonra Azərbaycan dilində ərəb dilindən gələn zəngin dini terminologiya yer tutmağa başlayır. Ərəb dilindən alınan sözlər təkcə dini terminologiya ilə məhdudlaşmır, çox geniş sahəni əhatə etməyə başlayır. Buraya xüsusilə, elm, təhsil, səhiyyə, dövlət idarəçiliyi, siyasət və mədəniyyət kimi önəmli sahələr də aiddir. Bu istiqamətlərdə biz ərəb sözlərinin işləndiyini müşahidə edirik. Azərbaycan dilinin materialları üzərində müşahidələrdən aydın olur ki, dildəki ləksik köhnəlmə üç əsas faktordan təsirlənir:

1. Qlobal faktor;
2. Regional faktor;
3. Lokal faktor.

“2.2. Sözlərin işlənmə tezliyinin zəifləməsinə səbəb olan amillər” yarım fəslində Azərbaycan dilində arxaik fonda keçmiş sözlərin işlənmə tezliyinin zəifləməsinə, sözün arxaik fonda keçməsinə səbəb olan amillər diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Hesab edirik ki, işlənmə tezliyi zəifləyən söz passivləşməyə başlayır və nəticə etibarilə lüğətin passiv fonduna keçir. Belə olduğu halda söz tədricən köhnəlməyə başlayır. Bu baxımdan dildə ləksik vahidlərin işlənmə tezliyinin zəifləməsinə də köhnəlmə prosesinin tərkib hissəsi kimi baxmaq mümkündür. Belə vəziyyətdə olan sözlər tədricən az işlənməyə başlayır və bu az işlənmə getdikcə artaraq sözün passiv mövqeyə keçməsinə gətirib çıxarır. Dildə işləkliyi zəifləyən, zamanla

passiv fonda keçən sözlərin işləklidən çıxması prosesi də hansısa zaman və hadisələrlə bağlı olur, eyni zamanda aktiv fonddan çıxma müddəti də sözdən və şəraitdən asılı olaraq dəyişə bilər ki, bu istiqamətli tədqiqatlarda məlum məqam diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Dildə sözlərin işlənmə tezliyinin zəifləməsinə biz arxaikləşmə prosesi çərçivəsində baxarkən bunu arxaikləşmə ilə tam eyniləşdirmirik. Sözlərin az işlənməsi hələ özlüyündə arxaikləşmə deyildir. Çünki bəzi sözlər aid olduğu terminoloji sahəyə uyğun olaraq az işlənə bilər. Bununla yanaşı söz sinonim sırasındakı rəqabət çərçivəsində mövqeyini zəiflədə bilər. Bu kimi səbəbləri öndə tutaraq köhnəlmə prosesinə üç istiqamətdə təsnifləndirə bilərik:

1. Köhnəlmiş sözlər;
2. Tarixizmlər;
3. Arxaizmlər.

Dilçilik tədqiqatlarında köhnəlmiş sözlərin təsnifində fərqli fikirlər mövcuddur¹². Bu kimi fərqli yanaşmalara baxmayaraq köhnəlmiş sözlərin iki istiqamətdən tədqiq olunması daha məqsəduşundur. Bununla yanaşı köhnəlmiş predmet və anlayışların birinci və ikinci tip arxaizmlər şəklində səciyyələndirilməsi fikri də irəli sürülmüşdür. Bu mülahizəyə görə, köhnəlmiş predmet və anlayışlar birinci tip arxaizm, digər aktiv sözlərlə yanaşı mövcud olan və eyni predmet və anlayışları bildirən vahidlər isə ikinci tip arxaizmlər kimi səciyyələndirilir.

Sözlərin işlənmə tezliyi tək-cə həmin sözlərin tamamilə arxaikləşdiyi zaman zəifləmir. Söz özü bütövlükdə köhnələ bildiyi kimi, onun təşkil olunduğu elementlər də, onun mənası, başqa sözlərlə əlaqələri və s. də köhnələ bilər. Bu baxımdan köhnəlməyə dildə fasiləsiz və dinamik bir proses kimi baxmaq daha doğrudur. Belə olduğu halda sözlərin işlənmə tezliyinin zəifləməsi də prosesin həlqələrindən birini təşkil edəcəkdir.

¹² İsrailova R. Sovet dövründə Azərbaycan dili lüğət tərkibinin daxili imkanları hesabına zənginləşməsi və lüğətlərdə onun əksi. Fil. elmləri namizədliyi avtoreferatı. -Bakı, -1971.

Burada diqqət yetiriləsi məqamlardan biri kimi tarixizmlərin rolu və yeri düzgün müəyyənləşdirilməli, predmetin köhnəlməsi prosesi ilə anlayışın köhnəlməsi prosesi bir-biri ilə qarışdırılmamalıdır. Köhnəlmə prosesində tarixizmlərin leksik-semantik vəziyyəti ilə bağlı da fərqli mülahizələr mövcuddur. Bir qisim tədqiqatlarda bunlar arxaizmlərin bir şəkli kimi təqdim olunur¹³. Fərqli yanaşmalar içərisində maraqlı doğuran bir istiqamət də köhnəlmiş sözlərə yalnız arxaizm kimi baxılmasıdır ki,¹⁴ burada da müəyyən qədər uyğunsuzluq müşahidə olunmaqdadır.

Köhnəlmə prosesində olan sözlərin müəyyən bir mənası artıq öz anlamını itirmiş olur. Belə sözlərin işarələdiyi hadisə və ya predmet istifadədən çıxır və həmin sözün də bu səbəbdən işlənmə tezliyi zəifləyir. Əski Azərbaycan siyasi gerçəkliyi tarixi inkişaf nəticəsində dəyişdikdən sonra bu gerçəkliyin ifadə olunduğu bir sıra sözlər də köhnəlmiş olur:

1. Qədim Azərbaycan siyasi gerçəkliyi, monarxiya üsul-idarəsi: padşah, şah, xan, bəy, taxt, tac, el, yasa, törə və s.

2. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan hərbi gerçəkliyi: onbaşı, yüzbaşı, minbaşı və s.

3. Əski dövlət atributları: tuğ (bayraq), tuğtutar (bayraqdar), damğa (rəmz), yurd (vətən), el (dövlət) və s.

“2.3. Azərbaycan dilində arxaizmlərin semantikasi” yarımfəslində arxaizmlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri seçilmiş müvafiq nümunələrin timsalında tədqiq olunur. Dildə baş verən arxaikləşmə prosesinin müəyyən bir hissəsi də leksik-semantik arxaikləşmə hesabına baş verir. Leksik vahidlərin semantik arxaikləşməsi zamanı həmin söz mənacə köhnəlir və lüğətin passiv hissəsinə keçir. Bu baxımdan köhnəlmiş sözlər də iki hissəyə ayrılır: köhnələn sözlər (veraltend) və köhnəlmiş (veraltet) sözlər. Leksik vahidlərin arxaikləşməsi aşağıdakı səbəblərlə baş verir:

¹³Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi morfologiyası. –Bakı: -1962.

¹⁴Qafarov Q. Azərbaycan dilinin leksik-semantik sistemi. –Bakı: -1985.

1. Hər hansı bir hadisənin yox olması; tarixi gerçəkliyin ötüb-keçməsi ilə bağlı belə arxaikləşmə tarixizmlərə aiddir;

2. Sinonimləşmə; arxaikləşmə zamanı belə sinonimlərdən biri və ya bir neçəsi istifadədən çıxmış olur;

3. Omonimləşmə; eyni cür səslənən müxtəlif mənalı leksik vahidlərdən biri və ya bir neçəsi köhnələ bilər və başqası ilə əvəzlənə bilər.

4. Dildə tabu hadisəsi; Azərbaycan dilində bir sıra terminlər var ki, onlar bu və ya başqa səbəbdən işləkliyini itirməkdədir. Belə sözlərə “kolxoz”, “sovxoz”, “kommunist” və s. kimi “sovetizmlər” aiddir. Onların hazırda işlənməsi xoş qarşılanmadığı üçün dildə işləkliyini itirməkdədir.

5. Effemikləşmə hadisəsi; hər hansı bir kobud söz effemistik bir şəkildə dəyişdirilərək nisbətən “yumşaq” ifadə olunur. Bu da öz növbəsində əvəz olunan sözün arxaikləşməsinə gətirib çıxarır.

6. Sosial və siyasi dəyişikliklə bağlı arxaikləşmə.

Arxaikləşmə bu gün də müasir dildə davam edən prosesdir. Cəmiyyətin həyatındakı siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni dəyişmələr, elmi-texniki tərəqqi, informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı dildə arxaikləşmə prosesini şərtləndirir. Beləliklə, leksika dilin aktiv dəyişən səviyyəsi olaraq özündə gerçəklikdə baş verən bütün hadisələri əks etdirir, müxtəlif dövrlərin hadisələrini adlandırır, dövrləri və zamanı əlaqələndirir, xalqın keçmişinin yaddaşı olur.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un leksikası Azərbaycan dilinin arxaizmlərini öyrənmək üçün ümumişlək və terminoloji sahələrdə geniş ehtiyatlara malikdir. Arxaik leksika ağız və şivələrdə bu gün də yaşamaqdadır.

1. Əksəriyyəti təşkil edən ümumişlək sözlər leksik proseslərin öyrənilməsi üçün çox əhəmiyyətlidir.

2. Terminoloji leksika müxtəlif sahələri əhatə etsə də əsasən, üç qrupu əhatə edir:

- a) təsərrüfat-iqtisadiyyat;
- b) hərbi-dövlətçilik anlayışları;
- c) dini leksika.

Terminlərin formalaşması cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı olduğu üçün burada inkişaf səviyyəsi, dəyişmə-dialektika nəzərə alınmalıdır. Peşə-sənət leksikası da, terminləşmə prosesini hələ tam keçə bilməyən sözlər də bu qrupda təhlilə cəlb oluna bilər.

Nomenklatur leksika lüğətlərin xüsusi tərkib hissəsidir. Burada onomastik vahidlər, xüsusilə toponimlər, antroponimlər, etnonimlər, eləcə də oronimlər, teonimlər, mifonimlər nəzərdə tutulur.

“2.4. Azərbaycan dilində tarixizmlərin semantikasi” adlı yarım-fəsildə arxaizmlərin mühüm qolunu təşkil edən tarixizmlər tədqiq olunur. Azərbaycan dilinin leksik tərkibində yer tutan köhnəlmiş sözlərin bir hissəsi də tarixizmlərdir. Tarixizmlər, adından da görüldüyü kimi, özündə müəyyən bir dövrün tarixi hadisəsini və ya predmetini ifadə edir. Belə hadisə və predmetlərin adlarının tarixizm olması üçün onların artıq köhnəlməsi, istifadədən çıxması əsas xüsusiyyətdir. Belə sözlər cəmiyyətimizin keçmiş həyatının müxtəlif sahələri ilə bağlıdır. Həmin sahələrdə baş verən inkişaf bir sıra sözlərin köhnəlməsinə səbəb olub. Köhnəlmiş hadisə, predmetlər isə tarixizmlərə çevrilib və dilin passiv lüğətində özünə yer tutub.

Tarixizmləri daha yaxşı müşahidə edə bilmək üçün tarixi lüğətlərə, ədəbi abidələrə müraciət etmək lazımdır. Dilin lüğət ehtiyatının tarixi mənzərəsini aydın əks etdirən belə qaynaqlar sırasında “Divani-lüğət-it türk”, “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi abidələrin, “Oğuznamə” mətnlərinin önəmli bir yeri vardır. Çünki bu abidələr dili müxtəlif aspektləri ilə təqdim etmək, lüğət ehtiyatlarının rəngarəngliyini göstərmək imkanındadır.

Azərbaycan dilinin tarixizmləri Azərbaycanın tarixi inkişafı boyunca meydana gəlmiş və onu siyasi, hüquqi, iqtisadi, mədəni və mənəvi terminlərilə əks etdirməkdədir. İslam öncəsi dövrün dövlətçilik terminologiyası, iqtisadi münasibətlər sistemi və mədəniyyəti abidələrin dilindəki tarixizmlərdə qalmaqdadır. Zamanı, dövrü keçmiş əşyalar istifadədən çıxdıqca onların adları da tarixizmlərə çevirilir.

“Oğuznamə”də “*Ər ləqəbilə anılır*” kimi məsəlin varlığı təsdiqləyir ki, oğuzlar arasında *ər* (igid) sayılan adam üçün *ləqəb* qazanmaq zəruri imiş. Bu, o deməkdir ki, “Dədə Qorqud”

qəhrəmanlarının bir çoxunun ləqəbi-adı konkret hadisələrlə, hadisələrdə qəhrəmanların fəal iştirakı, hünəri-ərdəmi ilə bağlıdır, həmin adların linqvistik təfsirində, düzgün transkripsiyasında, etimoloji şərhində bu cəhət həlledici olmalıdır. İndi məlum olur ki, “Dədə Qorqud” dastanını danışan ozan oğuz yuxusunu niyə “kiçicik ölüm” adlandırır! Görünür, oğuzlar yuxu ilə ölüm hadisəsi arasında bir bənzəyiş, uyğunluq görüblər (belə bir ifadə indi də yaşayır: “*Yatdın,-öldün!*”). Ona görə də mümkün qədər yatmaqdan çəkinənlərmiş və yatanda da, “Kitabi-Dədə Qorqud”da deyildiyi kimi, yuxuları möhkəm, uzunmüddətli imiş”¹⁵.

Disseratsiyanın III fəslı “Leksikanın zənginləşməsində köhnəlmiş sözlərin rolu və əhəmiyyəti” adlanır və üç yarımfəsildən ibarətdir.

“3.1. İşlənmə dərəcəsinə görə köhnəlmiş sözlərin bölgüsü” yarımfəsildə köhnəlmiş sözlərin işlənmə dairəsi, buna təsir edən amillər diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Köhnəlmiş sözün ədəbi dildə işləklikdən düşməsi prosesi, dialektlərdə yaşayan, işlənmə dairəsi zəifləmiş sözlərin leksik və üslubi imkanları, zaman-zaman dilə yenidən qayıtması, bədii ədəbiyyatda işlənən köhnəlmiş sözlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin araşdırılması kimi məqamlar bu yarımfəsildə geniş şəkildə təhlil və tədqiq olunmuşdur. Yarımfəsildə sözlərin işlənmə dərəcəsinə görə təsnifatı aparılmış, işləkliyini itirən sözlərin işləkliyinin zəifləməsinə səbəb olan amillər, dildaxili proseslərin dəyişən zamandakı izləri, ayrı-ayrı tarixi dövəmdə sözün işləkliyinin zəifləməsinin yaratdığı zəmin izlənişmişdir. Nümunələrin timsalında aparılmış təhlillərdən aydın olur ki, tarixi inkişaf mərhələsində sözlərin işləklikdən düşməsi bir neçə formada özünü göstərdiyi kimi, sözün arxaikləşməsindən sonrakı mərhələdəki semantik xüsusiyyətlərində də dəyişmələr labüddür. Bu zaman sözün leksik mənasında müəyyən dəyişmələrlə tarixi inkişaf prosesində yeni formada dilə qayıtması halları əsasən tarixi, ictimai-siyasi və

¹⁵Kitabi-Dədə Qorqud Ensiklopediyası,II cild. –Bakı: -Yeni nəşrlər evi, -2000, -367 s.

antropoloji amillərlə bağlı olur. Sözünl dilə yenidən qayıtması prosesini də iki aspektdən dəyərləndirə bilərik. Elə sözlər vardır ki, əvvəlki leksik mənasını saxlamaqla zamanla dilə qayıtsa da, hər kəs tərəfindən tam mənası ilə başa düşülmür. Bir qisim sözlər də vardır ki, öz əvvəlki leksik mənasını saxlamaqla dilə qayıdır və hər kəs tərəfindən başa düşülür. Bu tipli sözləri üç qrupa ayırmaq olar:

1. Ədəbi dildə işləkliyini itirərək qeyri-fəal lüğət fonduna qayıtmış sözlər. Bu tipli sözlər ancaq kalssik ədəbiyyat nümunələrində qalmaqdadır.

2. Uzun müddət ədəbi dilimizdə işlənərək sonradan köhnəlib qeyri-fəal lüğət fonduna qayıtmış sözlər. Bunlar həm kalassik, həm də müasir yazarların əsərlərində və xalq danışıq dilində işlənən, eyni zamanda, dilaektlərdə yaşayan sözlərdir.

3. Vaxtilə ədəbi dilimizdə işlənmiş, ictimai quruluşun dəyişməsi nəticəsində ümumişləkliyini itirərək köhnələn sözlər. Bu sözlər yenidən ədəbi dilimizin fəal lüğət fonduna qayıdan arxaizmlərdir.

Aparılmış araşdırmalardan da görüldüyü kimi sözlərin işləkliyinin zəifləməsi, zamanla yenidən dilə qayıtması, qayıtdığı zaman əvvəlki leksik mənasını olduğu kimi saxlaması, yaxud dəyişməsi, leksik mənasını saxlamaqla bu gün başa düşülməsi və ya düşülməməsi kimi parametrlərdən yanaşma mümkündür. Bu tipli yanaşma ilə yarımfəsildə təhlillər konkret nümunələr əsasında aparılmışdır.

“3.2. Arxaizmlərin bədii ədəbiyyatda işlənmə məqamları” yarımfəsində klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən arxaizmlərin işlənmə məqamları, həmçinin bu tipli sözlərin dialektlərdə izləri, eləcə də müasir ədəbi dilimizdə sözünl qramatik dəyişmələrlə işlənmə xüsusiyyətləri tədqiqata cəlb olunmuşdur. Dildə işləkliyini qoruyub saxlaya bilməyən söz qurupları arxaik fonda daxil olmuşdur. Amma dilin zənginləşməsində, inkişafında ən əhəmiyyətli istiqamət sayılan bədii söz sənətimiz zaman-zaman dilin arxaik fonduna keçmiş, yaxud dildə işlənmə tezliyi zəifləyən söz quruplarının işlənməsi, yaşadılması baxımından lazımi funksiyasını yerinə yetirmişdir. Bədii ədəbiyyat dili zənginləşdirən, inkişafını təmin edən ən əhəmiyyətli vasitədir. Bədii ədəbiyyatda işlənən

köhnəlmiş sözlərə də fikirimizcə iki istiqamətdən yanaşa bilərik. Dildə köhnəlmiş sözlər işlənmə dərəcəsinə görə fərqləndirilir. İşlənmə tezliyinə görə də arxaik sözləri üç qrupa bölmək olar:

1. Arxaikləşdikdən sonra Azərbaycan ədəbi dilində işlənməyən köhnəlmiş sözlər.

2. Arxaikləşdikdən sonra Azərbaycan ədəbi dilində az işlənən köhnəlmiş sözlər.

3. Arxaikləşdikdən sonra Azərbaycan ədəbi dilində çox işlənən köhnəlmiş sözlər.

Yarımfəsildə arxaik sözlərin işlənmə dərəcəsi, tezliyinə görə tədqiqi zamanı bu prinsiplərin öndə tutulmasını məqsədəuyğun hesab etmişik.

Tutaq ki, XV əsrdə yaşayıb yaratmış şair, görkəmli dövlət xadimi Şah İsmayıl Xətəinin əsərlərində köhnəlmiş sözləri diqqət mərkəzinə çəkirik. Diqqəti yönəldiləsi faktor odur ki, Xətəinin əsərlərində arxaik söz kimi seçdiyimiz söz qurupları şairin yaşayıb-yaratdığı dövrdə işləkliyi itirmiş sözlərdir. İkinci qrup isə Xətəinin dilində işlənən, amma günümüz üçün arxaik fondda olan söz quruplarıdır. Və bu iki söz qurupları arasında fərq olduğu kimi, bu söz quruplarına yanaşma da fərqli olmalıdır. Bu kontekstdən yanaşdıqda klassik ədəbiyyatımız bir də ona görə ən dəyərli xəzinədir ki, klassik ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrinin əsərlərində işlənən, günümüz üçün işləkliyi itirən sözləri özündə qoruyaraq günümüzə qədər daşımışdır.

“3.3. Bədii dildə arxaizmlərin üslubi imkanları” adlı üçüncü yarımfəsildə klassik ədəbiyyatdan çağdaş ədəbiyyatımıza qədərki dövrdə ayrı-ayrı şair və yazıçıların əsərlərində işlənən köhnəlmiş sözlər, bu sözlərin işlənmə dərəcəsi, ədəbi dildə bu sözlərin işlənmə məqamları, üslubi imkanları tədqiq və təhlil edilmişdir. Həmçinin bədii dildə köhnəlmiş sözlərin üslubi səciyyəsi müəyyənləşdirilmiş, spesifik xüsusiyyətləri diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Bəllidir ki, köhnəlmiş sözlər ədəbi dilin üslubları içərisində ən çox bədii dilə keçə bilir. Bu öz növbəsində qanunauyğun hal olduğu kimi müşahidə olunur ki, elə sözlər vardır ki, dildə arxaikləşdikdən sonra bədii dildə heç zaman işlənməmişdir, elə sözlər də vardır ki, arxaikləşdikdən

sonra bədii dildə işlənmişdir. Burada diqqət yetirəcəyimiz məqam ondan ibarətdir ki, söz arxaikləşir, zamanla bədii dildə işlənir, ya əvvəlki mənasında, yaxud da yeni mənada. Sözü təhlilə cəlb edərkən diqqət yetiriləsi məqamlardan biri budursa digər məqam arxaikləşdikdən sonra bədii dildə işlənən sözün işlənməsində yaradıcı şəxsiyyət faktorudur. Sənətkarın doğulduğu, yaşadığı bölgənin dialektlərində işlənən sözlər onun fərdi yaradıcılıq üslubunda öz əksini tapır. Yaradıcılıq üslubunun bilavasitə təsiri ilə işləklidən düşmüş söz şair yazıçı tərəfindən bədii dilə yenidən gətirilir. Burada hansısa meyar müəyyənləşdirmək çətindir ona görə ki, sənətkar sözü işləklidən düşmədən əvvəlki mənasında işlədə, yaxud dəyişə bilər. Bu sənətkarın fərdi yaradıcılıq üslubudur və bu proses dil qanunlarına tabe deyil. Məsələn, “Dan” sözünü götürək. “Dan” sözü tarixən dilimizdə geniş şəkildə işlənmiş, hazırda işləkliyi itirmişdir. Amma bədii dildə “dan ulduzu”, “dan yeri” birləşmələrinin tərkibində yaşamını davam etdirir. Söz klassik bədii dildə daşdığı funksiyanı bu günkü bədii dildə də saxlayır. Elə sözlər də vardır ki, klassik bədii dildə işləndiyi şəklini saxlasa da leksik mənasını dəyişmişdir, yaxud sənətkar sözü fərqli mənada bədii nümunədə işlətməmişdir. Bütün bu kimi hallar yarım-fəsilə təhlil və tədqiqat obyektinə çevrilmiş, müqayisələrdə elmi həllini tapmışdır.

Dissertasiyanın **“Nəticə”** hissəsində tədqiqatın yekunları aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

1. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq arxaizmlər sistemli şəkildə tədqiqata cəlb olunmuş, arxaikləşmə prosesinin mahiyyəti, təsnifatı, buna təsir edən məqamlar aydınlaşdırılmış, arxaikləşən, dilə yenidən qayıdan, dialektlərdə, ədəbi əsərlərdə varlığını qoruyan söz qurupları təhlil olunmuşdur;

2. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində Azərbaycan dilində arxaizmlərin yeri və rolu müəyyənləşdirilməklə yanaşı, dünya dillərində, xüsusilə də postsovet məkanı və türk dilləri arasında arxaikləşmə prosesi izlənilmiş, eyni zamanda dünya dilçiliyinin arxaizmlərin öyrənilmə təcrübəsindən də istifadə olunmuşdur;

3. Dissertasiyada arxaikləşmə prosesinin dilimizin keçdiyi tarixi yoldakı müəyyən mərhələləri sitemləşdirilmiş, müəyyən təsnifatlar aparılmışdır;

4. Tədqiqat işində arxaizmlərin yaranma yolları, buna təsir edən dildaxili və dilxarici səbəblər kompleks şəkildə tədqiq olunmuşdur;

5. Arxaizmlərin söz yaradıcılığı prosesindəki rolu izlənilmiş, müəyyənləşdirilmişdir ki, arxaizmlərin qorunduğu əsas baza olan klassik ədəbiyyatımızda müxtəlif tarixi dövrlərdə işləkliyini itirən sözlər sonrakı proseslərdə yenidən işləklik dairəsini genişləndirmişdir. Belə söz qurupları tədqiqata cəlb olunmaqla yanaşı onların semantikasını, leksik və qramatik xüsusiyyətləri də müəyyənləşdirilmişdir;

6. Dissertasiyada arxaizmlərin təsnifatı aparılmış, klassik ədəbiyyatımızda işlənən, müasir ədəbi dilimizdə işlənməyən, müasir ədəbi dilimizdə məhdud dairədə işlənən, dialektlərdə öz varlığını qoruyub saxlayan və s. quruplarda sistemləşdirilən arxaizmlərin yaranma yolları, leksik və qramatik xüsusiyyətləri, etimologiyası və s. əlamətləri müasir elmi prinsiplər əsasında tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqat işinin məzmununu müəllifin aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan dilində adların formadüzəldici şəkilçi morfemləri (Dərs vəsaiti). Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2018, 136 s. (həmmüəlliflə- E.Ə.Vəliyev-filologiya üzrə fəlsəfə doktoru)

2. Lüğətçiliyin tarixi və müasir vəziyyəti // XXI Əsrdə Dünya Elminin İnteqrasiya Prosesləri Gənclərin Beynəlxalq Elmi Forumunun materialları. (1014 Oktyabr 2016), - Gəncə:- 2016, - s.443-445.

3. Azərbaycan dilində arxaizmlərin yeri // M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Filologiya məsələləri, - Bakı: - 2017.№ -20,- s. 226-233.

4. Sözlərin işlənmə tezliyinin zəifləməsinə səbəb olan amillər // Gəncə Dövlət Universitetinin Elmi xəbərləri, - Gəncə:- 2017.№ 3,- s. 148-152.

5. Azərbaycan dilinin formalaşmasında, zənginləşməsində və saflaşmasında ustad sənətkarların rolu // “Naxçıvan” Universiteti

Elmi əsərləri, - Naxçıvan: - 2017.- № 3, (6),- s. 104-111 (həmmüəllif- M.H.Səfərov).

6. Об архаических словах в современном азербайджанском языке // Литератури свиту: поетика, ментальности духовнист, - Киев: - 2017.№ 2, - s. 177-186.

7. Köhnəlmiş sözlərin bayatı janrında işlənmə məqamları //“Naxçıvan” Universiteti Elmi əsərləri, - Naxçıvan: - 2017.№1, (4), - s. 87-92 (həmmüəlliflə- dosent A.Zeynalova).

8. Poeziyada köhnəlmiş sözlərin işlənmə məqamları // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri, IX beynəlxalq konfransın materialları.- Bakı: - 2018, - s. 637-639.

9. Общая специфика устаревших слов азербайджанского языка // Современный проблемы гуманитарных и естественных наук.- Москва: - 2018, - s. 38-44.

10. Sözlərin işlənmə tezliyinin zəifləməsinə səbəb olan amillər // AMEA Naxçıvan Bölməsinin xəbərləri (ictimai humanitar elmlər seriyası), -Bakı: - 2018. № 1,(14), - s. 107-112.

11. Azərbaycan dilində köhnəlmiş sözlərin ümumi səciyyəsi // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri(humanitar elmlər seriyası), - Naxçıvan: - 2018. № 5, I cild, - s. 195-199.

12. Azərbaycan dilində tarixizmlərin semantik xüsusiyyətləri // Lənkəran Dövlət Universitetinin Elmi xəbərləri (humanitar elmlər seriyası), - Lənkəran: - 2018. № 1,- s. 186-191.

13. Dildə leksik arxaikləşmə prosesi // Dil və ədəbiyyat (Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal),- Bakı: - 2018. № 3 (107), - s. 20-24.

14. Köhnəlmiş sözlərin bədii ədəbiyyatda işlənmə məqamları // AMEA Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun Axtarışlar jurnalı, Naxçıvan: - 2018.№ 2, - s. 113-117.

15. Arxaizmlərin dildə yeri // “Naxçıvan” Universiteti Elmi əsərləri, - Naxçıvan: - 2019. № 3(14),- s. 137-143.

16. Novelty in the development of lexical units, general use and obsolescence process //Закарпатскифилологичнистудии, - Kiyev: 2020. № 13, - s. 38-44.

17. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində arxaizmlərin leksik anlamı //Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri(humanitar

elmlər seriyası) I cild, - Naxçıvan: - 2020. № 1, - s. 168-173.

18. Vaqif Məmmədovun şəer yaradıcılığında arxaizmin izləri //“Naxçıvan” Universiteti Elmi əsərləri, - Naxçıvan: - 2020. № 1(16),- s. 109-115.

19. Müxtəlif fonetik dəyişikliyə uğramış sözlərin semantik xüsusiyyətləri //Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri(humanitar elmlər seriyası) I cild, - Naxçıvan: - 2020. № 1, -s. 103-110.

20. Azərbaycan dilində köhnəlmiş sözlər: yaranması və səciyyəvi xüsusiyyətləri // “Naxçıvan: mədəniyyətlərin qovuşduğu məkan” Beynəlxalq konfransın materialları.– Naxçıvan: - 2020, - s. 314-319.

21. Arxaizmlərin bədii dildə işlənmə məqamları //“Naxçıvan” Universiteti Elmi əsərləri, - Naxçıvan: - 2020.№ 4(19), - s. 111-116.

22. Bədii dil və köhnəlmiş sözlər // Çağdaş Azərbaycan dilinin müasir problemləri mövzusunda Respublika Elmi konfransının materialları. -Naxçıvan: - 2020. – s. 39-46.

23. Əbülfəz Muxtaroğlunun yaradıcılığında arxaizmlər və onların leksik-semantik xüsusiyyətləri // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri (humanitar elmlər seriyası) II cild, - Naxçıvan: - 2020. № 4, - s. 58-62.

Dissertasiyanın müdafiəsi 22 may 2021-ci il tarixində saat 11⁰⁰ -da Naxçıvan Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.39 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Azərbaycan Respublikası, Naxçıvan Muxtar Respublikası, Naxçıvan şəhəri, Universitet şəhərciyi, AZ7012, Naxçıvan Dövlət Universitetinin əsas binası, I mərtəbə.

Dissertasiya ilə Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron variantları Naxçıvan Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 20 aprel 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 15.04.2021
Kağız formatı: 60x84 16\1
Həcm: 49 092
Tiraj: 100